

FIGUR 1. Läckö slott är ett uppskattat besöksmål. Fastigheten, med bebyggelse och jordbruksmark, har en lång historia som illustrerar många aspekter av svensk historia och kulturhistoria. Foto Åke E:son Lindman, SFV.

Kulturfastighetsutredningen – kan man välja ett kulturarv?

av Ulrika Bergström & Mia Geijer

MÅNGA AV DE FASTIGHETER som staten äger har stora kulturhistoriska värden och tillhör vårt nationella kulturarv. Inom flera fastigheter finns välkända och uppskattade portal- och referensbyggnader för svensk arkitektur, konsthistoria och hantverkstradition. Att vi som bor i Sverige ska tillgång till kulturarvet är en viktig hörnsten i de gällande kulturpolitiska målen. Många statliga byggnadsminnen är offentliga miljöer. Men att vårda och tillgängliggöra byggnader med stora kulturhistoriska värden innebär också kostnader för staten. Kostnader som långt ifrån alltid kan täckas upp av intäkter.

Den 20 februari 2009 överlämnade Statens Fastighetsverk *Kulturfastighetsutredningen* till Finansdepartementet.¹ Utredningen är resultatet av ett regeringsuppdrag som utförts i samverkan med Riksantikvarieämbetet, Sjöfartsverket och Fortifikationsverket. Uppdragets syfte har varit att se över det statliga innehavet av kulturhistoriskt värdefulla fastigheter. De huvudsakliga frågeställningarna som uppdraget innefattade var: Vilka fastigheter ska staten behålla av kulturhistoriska skäl? Hur ska de förvaltas i framtiden? Vad kostar det samhället att vårda och levandegöra dessa fastigheter?

I den här artikeln kommer utredningen att ges en översiktlig presentation. Några av de viktigaste utgångspunkterna och slutsatserna diskuteras. Tyngdpunkten ligger på urvalsprocessen av den så kallade kulturhistoriska portföljen samt några reflexioner kring resultatet av tillämpningen av de anvisade kriterierna och den föreskrivna modellen.

Statliga byggnadsminnen – en kort historisk bakgrund

Trots att det ofta hävdas att Sverige har en mycket lång tradition inom kulturarvsområdet och trots decennier av svenska diskussioner och debatter, med början kring 1800-talets mitt, dröjde det ända till omkring 1920 innan vården av de statligt ägda kulturhistoriskt värdefulla byggnaderna reglerades.² De första statliga byggnadsminnena fastställdes 1935. De berörda fastigheterna förvaltades inom flera statliga myndigheter och den situationen gäller fortfarande. Exempelvis har Riksantikvarieämbetet sedan slutet av 1800-talet vårdat och förvaltat fastigheter med kulturhisto-

riskt värde. Dessa har kommit i ämbetets vård av vitt skilda skäl och det rör sig om fornlämningsområden, ödekyrkor och enskilda byggnadsverk. Genom den organisatoriska utvecklingen inom den statliga kulturarvsförvaltningen kom Kungliga Byggnadsstyrelsen att dela det särskilda ansvaret för de statliga byggandsminnena med Riksantikvarieämbetet.³ Sedan slutet av 1960-talet är Riksantikvarieämbetet tillsynsmyndighet för de statliga byggnadsminnena.

Statens fastighetsverk bildades 1993, då en omfattande bolagisering av det statliga fastighetsbeståndet genomfördes. I myndighetens uppdrag ingick redan från början att förvalta många av statens kulturhistoriskt värdefulla fastigheter.⁴ Efter hand har överföringar från andra myndigheter så som Domänverket, Sjöfartsverket och Fortifikationsverket genomförts och ytterligare överföringar kan komma att bli aktuella i framtiden. Diskussioner kring överföring eller försäljning av statliga byggnadsminnen kommer oftast till stånd när det praktiska bruket av en fastighet eller en grupp fastigheter upphör. Det kan röra sig om politiskt beslutade neddragningar eller då den tekniska utvecklingen gjort att bruksbyggnader, exempelvis fyrrar, inte längre behövs. Även organisatoriska förändringar kan aktualisera förändringar i förvaltningsstrukturen.

Utredningens bakgrund

De kulturhistoriskt intressanta fastigheter som staten äger utgör en del av det totala materiella kulturarvet. Det handlar om välkända byggnadsverk och historiska miljöer, men också mer anonym bebyggelse. Kulturmiljövårdens vidgade ansvar har inneburit att det inte längre bara är fornlämningar och bebyggelse som betraktas som materiellt kulturarv. Det fastighetsbestånd som *Kulturfastighetsutredningen* utvärderat innefattar även stora markområden. Förutom fasta fornlämningar innehåller dessa andra kulturhistoriska lämningar och

FIGUR 2. Utö hus är ett av landets bäst bevarade medeltida herresäten och är beläget i ett område av riksintresse för kulturmiljövården. Det är inget utvecklat besöksmål. Det vetenskapliga värdet motiverar att fastigheten bör ingå i en statligt ägd kulturhistorisk portfölj. Foto Bengt A. Lundberg RÅÄ.

ett rikt grönt kulturarv i form av trädgårdar, parker, odlings-, skogs-, kust- och fjällandskap.

Det kostar att förvalta och hålla kulturarvet tillgängligt och i ett gott skick. Kostnaderna för tillgänglig- och levandegörande har ökat i och med att ambitionerna på detta område utvecklats. År 2005 överlämnade Statens fastighetsverk en rapport *Underhållssituationen i bidragsfastigheterna* till regeringen.⁵ Genom ett antal exempel på det dolda förfallet bland landets viktigaste kulturhistoriska monument visade Statens fastighetsverk på ett konkret sätt att det fanns en akut brist på medel om verket skulle kunna fullgöra en viktig del av sitt uppdrag. Rapporten gav resultat, för perioden 2006–2009 ställdes mer resurser till verkets förfogande.

Vilken kostnadsnivå ska gälla i framtiden? Som utgångspunkt för en sådan beräkning ställde regeringen frågan, vilka fastigheter som av kulturhistoriska skäl ska ägas och förvaltas av staten på lång sikt? I slutet av maj 2008 fick Riksantikvarieämbetet och Statens fastighetsverk var sitt regeringsuppdrag. Riksantikvarieämbetet fick i uppgift att se över kriterierna för vilka fastigheter som bör förvaltas långsiktigt inom staten. Tillsammans skulle de båda myndigheterna redovisa vilka fastigheter som uppfyller dessa kriterier. Vidare fick Statens fastighetsverks i uppgift att beräkna kostnaden för att upprätthålla vården och levandegörandet av det valda fastighetsbeståndet samt att lämna förslag på en lämplig framtida förvaltningsmodell. Slutligen skulle kostnader för levandegörande av natur- och kulturvärden inom de aktuella fastigheterna beräknas. Arbetet skulle ske i samråd med berörda myndigheter. I uppdraget nämndes, förutom Riksantikvarieämbetet och Statens fastighetsverk, Fortifikationsverkets och Sjöfartsverket. Därför har det genomgångna beståndet i huvudsak utgjorts av statliga byggnadsminnen i nämnda verks förvaltning, samt samtliga fastigheter som förvaltas av Riksantikvarieämbetet.

I det här sammanhanget är det viktigt att kom-

ma ihåg att en fastighet kan representera allt från ett enskilt monument, som John Ericssonmonumentet i Filipstad, till hela komplex med mängder av byggnader och fornlämningar som exempelvis Drottningholm eller varvsområdet i Karlskrona. Sammanlagt utvärderades omkring 550 fastigheter. De statliga byggnadsminnen och kulturhistoriskt värdefulla fastigheter som förvaltas av Kungliga Djurgårdens förvaltning, Riksdagsförvaltningen, Banverket, Luftfartsverket, Naturvårdsverket och Vägverket eller de kulturhistoriskt värdefulla byggnader som förvaltas av statliga affärsdrivande verk, exempelvis Tullverket och Patent- och registreringsverket finns alltså inte representerade i utredningen. Utredningen har heller inte gjort någon genomgång av hela det statsägda fastighetsbeståndet, där det säkerligen återfinns en mängd fastigheter som har stort kulturhistoriskt värde, även om de ännu inte utnämnts till statliga byggnadsminnen.

Med uppdraget ställdes många frågor kring kulturhistoriskt värde och värderingsmetoder på sin spets. En förhoppning är att den nu genomförda utredningen kan utgöra en utgångspunkt för

FIGUR 3. Den internationellt ryktbare uppfinnaren John Ericsson hedrades efter sin död med ett påkostat gravmonument i Filipstad. Monumentet har en rik symbolik som illustrerar dåtidens syn på nationer, arbete och näringsliv. Foto Göran Prage, SFV.

en vidare diskussion kring vilken uppgift vårt kulturarv har att fylla i samhället och hur ansvaret för detta kulturarv ska fördelas.

Ett nationellt kulturarv?

Allt sedan Statens fastighetsverk bildades 1993 har det funnits en grupp fastigheter som förts till myndighetens förvaltning just därför att de ansetts representera ett nationellt kulturarv.⁶ Termen "det nationella kulturarvet" har ibland ifrågasatts och i utredningen påpekas också att det statligt ägda beståndet av kulturhistoriskt intressanta fastigheter bara är en del av landets totala fysiska kulturarv. Det bestånd av fastigheter som utvärderas ingår i ett vidare sammanhang, där även sådana fastigheter som ägs av andra offentliga organisationer, privata organisationer och privatpersoner måste beaktas, för att vi ska kunna tala om det nationella kulturarvet i egentlig mening. Skyddet av det totala nationella kulturarvet är fördelat på flera förordningar och lagar varav de vikti-

gaste är Förordningen om statliga byggnadsminnen (FSBM), Kulturminneslagen (KML), Plan- och bygglagen (PBL) och Miljöbalken. Det nationella kulturarvet som helhet förutsätter ett gemensamt ansvarstagande. Kulturarvets vård motiveras också av att det är en ändlig resurs. Förstörs det kan det inte återskapas. Det gör uppgiften att förvalta och vårda kulturarvet på ett långsiktigt hållbart sätt till ett ansvarsfullt uppdrag.

Det fysiska kulturarvet tillmäts kulturhistoriskt värde. Någon konstant måttstock för sådana värden finns inte, även om det finns underlag för hur sådana värden kan bedömas.⁷ Kulturhistoriskt värde är något som tidigare generationer, vi själva och kommande generationer tillmäter de enskilda fastigheterna utifrån de värderingar och behov som finns i varje specifik tid.⁸ En del av dessa värderingar har varit rörliga, medan andra har förändrats snabbare. En modell för urval av kulturhistoriskt värdefulla fastigheter är därför tidsbunden och speglar nu rådande värderingar. De fastigheter som ska ägas och förvaltas av sta-

FIGUR 4. Gettlinge gravfält på Öland är ett exempel på att det fastighetsbestånd som utvärderats i utredningen spänner över en lång tid. Vissa områden var särskilt rikt representerade i det genomgångna fastighetsbeståndet. Öland har många gravfält som idag förvaltas av Riksantikvarieämbetet, Foto Bengt A. Lundberg RAA.

ten av kulturhistoriska skäl ska vara av nationellt intresse för dem som idag lever inom våra gränser. Vi måste också tänka oss att de ska vara relevanta för framtida generationer och att urvalet dessutom ska respektera äldre tiders syn på kulturarvet. Genom att redogöra för utgångspunkterna för hur urvalet till den kulturhistoriska portföljen är gjort finns möjligheter att föra ett demokratiskt samtal om det statligt ägda fysiska kulturarvet men också om kulturarv i vidare bemärkelse.

Det svenska kulturarvet är också en del av ett globalt kulturarv. Några av de fastigheter som ingått i underlaget ligger inom områden med världsarvsstatus. Många fastigheter har potential att vara viktiga för en internationell kulturarvsforskning. De är också besöksmål för en globalt växande kulturarvsturism. Med en vidgad syn på vad fastigheter kan berätta kan vi också illustrera Sveriges historia i en internationell kontext. Människor har alltid rört sig över stora områden av ekonomiska, politiska och personliga skäl och därmed har också de kulturella influenserna färdats över stora områden. Nationsgränser som vi idag känner dem är ett sent fenomen historiskt sett.

En viktig utgångspunkt för kulturfastighetsutredningen är alltså att kulturarvet på många sätt är en viktig samhällelig resurs. Den kulturhistoriska portföljen ska representera ett slags kulturell infrastruktur. Kunskap om, erfarenhet av och delaktighet i kulturarvet genererar social och kulturell kompetens. Kulturarvet är viktigt för att skapa ett hållbart och solidariskt samhälle – ett samhälle där kulturell mångfald ses som en resurs och där olika samhällsgruppers och generationers delaktighet i samhällsprocessen erkänns och uppmuntras. På det samhällsekonomiska planet kan det statligt ägda fysiska kulturarvet bidra till regional och lokal ekonomisk utveckling där arbetstillfällen skapas både i samband med restaureringar och i arbetet med att utveckla och driva besöksmål.

Nya kriterier och en modell

De kriterier samt den ”modell för värdering och urval av kulturfastigheter” som Riksantikvarieämbetet lämnade till regeringen som svar på sitt uppdrag har legat som grund för urvalsprocessen.⁹ En särskild arbetsgrupp av personer med forsknings- erfarenhet inom kulturarvsområdet tillsattes för

denna del av utredningen.¹⁰ Utredningsuppdraget har inte inneburit att nya forskningsinsatser har gjorts och platsbesök har heller inte kunnat genomföras. Till stöd för arbetsgruppen har en referensgrupp funnits. Referensgruppen har bestått av akademiker från några av de kunskapsfält som varit relevanta i förhållande till fastighetsbeståndet, av representanter för de myndigheter vars fastigheter berörts av utvärderingen och slutligen av specialister på några fastighetsgrupper. Arbetsgruppens förslag till berättelser och urval har diskuterats inom denna referensgrupp.

Det första steget i den av Riksantikvarieämbetet anvisade urvalsprocessen innebar att avgöra i vilka fall det överhuvudtaget är motiverat att staten behöll sitt ägande. Skäl för statligt ägande ur kulturhistoriskt perspektiv är enligt ämbetets definition att medborgarna ska ges en säkrad tillgång till kulturarvet som offentlig plats och att de fastigheter som staten äger ska fungera som referensobjekt för tolkning och kritisk granskning av historieskrivningen. En viktig utgångspunkt är också att säkerställa ett berikande utbud av kulturhistoriskt intressanta fastigheter med bibehållen distans till politiska och kommersiella anspråk. Genom ett statligt ägande garanteras också att dessa fastigheter är tillgängliga för framtida forskning och kunskapsuppbyggnad.

I nästa skede ställdes fastigheterna i förhållande till ”berättelsemodellen”. Här handlade det om att formulera ett antal berättelser, utifrån det fastighetsbestånd som ingick i utredningsunderlaget. Det fanns en önskan från Riksantikvarieämbetet att begränsa antalet berättelser, men varken antal eller innehåll var förutbestämt. Berättelsernas syfte är att sätta in fastigheterna i historiska och kulturhistoriska sammanhang. I samband med RÅ:s översiktliga genomgång av de fastigheter som skulle värderas fastslogs dock att berättelserna skulle komma att handla om staten. Arbetsgruppens utformning av berättelserna innebär att perspektivet vidgats, både i form av en djup kronologi och genom en vidgad tolkning av vad som är de maktbärande skiktens – under historisk tid kronans och statens – sfär och vilka samhällsliga skeenden som fastighetsbeståndet kan illustrera materiellt.

Berättelsernas utformning har utgått från vad de fastigheter som ingått i underlaget kan berätta

FIGUR 5. Nidingens fyrplats i Kungsbacka kommun. Fyrar är en byggnadskategori som var rikt företrädd. Genom att navigeringstekniken förändrats är dessa folkkära byggnader inte längre nödvändiga för sjöfarten. Det har varit en grannlaga uppgift att välja ut ett rimligt antal som representerar fyrteknikens utveckling, viktiga farleder och geografisk spridning. Foto Kjell Ottosson, SFV.

på ett tydligt vis. De har sammanställts med utgångspunkt från antologier och aktuell forskning inom flera historiska och kulturhistoriska fält och i samråd med den ovannämnda referensgruppen. Berättelserna presenteras i rapporten utan att göra anspråk på att vara uttömmande, definitiva eller slutgiltiga. Historieskrivningen är under ständig revision och de komplexa fastigheter som ingått i underlaget rymmer möjligheter till alternativa berättelser och underberättelser. Berättelsernas förtjänst är snarare att de visar hur de fastigheter som långsiktigt bör värdas och förvaltas av staten kan sättas in i historiska och kulturhistoriska sammanhang. Det gör det möjligt att för första gången tala om ett mer systematiskt urval, där också brister i möjligheten till att fullödigt illustrera berättelserna materiellt genom fastighetsurvalet har kunnat påvisas.

Några av de valda berättelserna kan tyckas givna i förhållande till det bestånd av fastigheter som ligger till grund för urvalet. Att styra och döma – om rikets enande och den moderna statens framväxt handlar om hur maktutövningen kommit till fysiskt uttryck. Det speglas ganska väl i urvalet, så länge vi håller oss till tiden före 1900. Den militärhistoriska utveckling som presenteras i *Maktbalans – integration och expansion* var också en naturlig berättelse, med utgångspunkt från det totala fastighetsbeståndet. Berättelsen *Ekonomiskt liv och handelns förutsättningar* återspeglar att produktion av varor, handelstransaktioner och ekonomisk infrastruktur alltid har intresserat makteliten. Hushållning och handel med landets ekonomiska resurser och den infrastruktur som knutits till denna utveckling har varit en naturlig utgångspunkt för en av de valda berättelserna. Denna berättelse

haltar trots ett stort underlag av fastigheter som illustrerar berättelsen. Anledningen är, som ovan nämnts, att flera av de myndigheter som förvaltar kommunikationsanknutna statliga byggandsminnen har stått utanför utredningen. Dessutom finns fastigheter i statliga bolag som hade varit intressanta att bedöma i det här sammanhanget.

Det sakrala området är kanske inte uppenbart ett statligt intresseområde, men om denna utveckling betraktas ur ett vidare perspektiv finns en nära koppling mellan religiös praktik och samhällets maktbärande skikt samt den moral och etik som gällt i olika tider. Därför ansåg arbetsgruppen att berättelsen *Tro och religion genom tiderna* är relevant. Dessutom visade det sig att en ganska stor andel av det utvärderade fastighetsbeståndet kunde stödja en sådan berättelse, alltifrån förhistorisk tid, via klosterlämningar och ödekyrkor till senare tiders slottskapell. Däremot saknas de andliga uppfattningar och samfund som funnits representerade i landet men som står utanför den tidigare statskyrkan i det utvärderade beståndet. Den socialmedicinska utvecklingen i vårt land har däremot ett litet fastighetsbestånd som stöder berättelsen *Den socialmedicinska utvecklingen i Sverige* och det är ett område som ganska sent blev ett politikområde i vårt land. Inte desto mindre är det en viktig berättelse som berör oss alla och där samhället haft sitt intresse långt innan det blev ett tydligt område för våra politiker.

Det sista steget och i flera fall den utslagsgivande justeringen av fastighetsurvalet skedde med hjälp av representativitetskriterier. Dessa ska garantera kulturportföljens spridning i flera dimensioner så att den föreslagna portföljen kan ses som en angelägenhet för så många som möjligt. De kriterier som tillämpats i enlighet med Riksantikvarieämbetets modell är geografisk spridning, gender, klass, generation och etnicitet. Dessutom har den potentiella fysiska tillgängligheten setts som en viktig aspekt i valet mellan likartade fastigheter.

Genom urvalsprocessen kunde det till slut konstateras att trots att det bestånd av kulturhistoriskt värdefulla fastigheter som låg till grund för urvalet inte tillkommit genom ett systematiskt urval kunde en stor del, ca 90 procent, anses som nödvändiga att behålla i statlig ägo och förvaltning av kulturhistoriska skäl. Den genomförda processen har

resulterat i att fastigheterna satts in i ett historiskt och kulturhistoriskt sammanhang som motiverar att de ska ingå i den kulturhistoriska portföljen. Det ger det statligt ägda fysiska kulturarvet nya infallsvinklar för framtida vård, tillgänglig- och levandegörande. Viktigast av allt är att det nu finns ett samlat underlag för diskussion kring denna del av vårt gemensamma kulturarv.

Nya tankemönster – nya svårigheter

Att genomföra ett urval bland ett stort antal fastigheter utifrån en nyskapad modell under en synnerligen begränsad tidsperiod har inneburit en process som varit långt ifrån smärtfri. Idén om att de enskilda fastigheterna ska utgöra en del av en större berättelse är ett omvänt förhållningssätt från den hittills gängse urvalssituationen. Allt sedan 1935 års beslut har varje tillkommande statligt byggnadsminne värderats utifrån egna meriter i ett visserligen ryckigt men totalt sett additivt skede. Det nya kravet på fastigheternas tydlighet i förhållande till de valda berättelserna har medfört att fastigheter som rymmer många, men var för sig vaga berättelser inte enkelt kunnat inlemmas i den nu föreslagna portföljen. Ytterligare en svårighet har varit att det i det utvärderade beståndet fanns fastigheter där det är svårt att hävda att de kan illustrera den framväxande överhetens maktutövning eller ens dess influens. Det innebär att fastigheter som otvetydigt kan tillmätas ett stort kulturhistoriskt värde ändå inte kunnat föras till det valda beståndet. Stort konsthistoriskt värde, eller stor potential för kulturturism i sig har inte heller varit kriterier för urvalet, vilket gör att några av många uppskattade fastigheter har förts till de ca 60 fastigheter som inte föreslås ingå i den kulturhistoriska portföljen.

Ett annat problem har varit att kunskapsförsörjningen kring fastigheterna är ojämnt fördelad. I det underlagsmaterial som trots allt finns att tillgå saknas många gånger information som hade varit värdefull för att bedöma de enskilda fastigheterna i förhållande till den anvisade urvalsmetoden och dess kriterier. Det finns med andra ord ett stort behov av fortsatt forskning och kunskapsuppbyggnad med tvärvetenskaplig inriktning både på ett övergripande plan och beträffande enskilda fastigheter. Det ställer i sin tur krav på att portföljen

i framtiden ska vara öppen för kompletteringar, även beträffande de fastigheter som i nuläget inte ansetts vara möjliga att föra till portföljen, om staten ska äga ett trovärdigt bestånd av fastigheter.

De nu föreslagna berättelserna är inte de enda möjliga. Det finns all anledning att tro att förändringar i framtidens syn på vad som är kulturhistoriskt intressant också kommer att leda till ändrade tolkningar av hur fastigheterna kan relateras till historiska skeden. Det finns skeenden i de valda berättelserna som inte kan illustreras, därför att sådana fastigheter inte ingått i det aktuella underlaget. Som nämnts ovan har inte alla statliga byggnadsminnen ingått i utredningens fastighetsunderlag, vilket gjort att kommunikationsområdet saknar en fullödig materiell illustration. Andra områden där representationen är svag inom det utvärderade beståndet är moderna institutionsbyggnader, särskilt inom vård och omsorg samt fastigheter som illustrerar 1900-talets myndighetsutveckling. Sådana fastigheter har sällan blivit föreslagna som byggnadsminnen. Det senare visar en brist som är kännbar om staten ska kunna berätta sin egen historia med stöd av fysiska illustrationer. Det är högst sannolikt att det inom statens fastighetsbestånd i sin helhet finns fastigheter som skulle kunna illustrera berättelserna på ett mer heltäckande sätt. Ytterligare fastigheter ägs i dag

av statliga bolag. Vidare finns det offentligt ägda objekt och även i privat ägo finns fastigheter som på sikt skulle kunna fylla brister i den nu föreslagna portföljen genom strategiska kompletteringar. Men, som påpekats ovan, staten varken kan eller ska äga hela det nationella kulturarvet. En fråga som dock kan diskuteras är om de fastigheter som ägs och förvaltas av staten endast ska spegla statlig maktutövning och influens och var gränsen i så fall går för en sådan influens?

Slutligen måste det påpekas att det gröna kulturarvet inte har fått genomslag i urvalet, trots att det funnits en ambition att behandla fastigheterna ur ett helhetsperspektiv. Orsakerna är dels att det saknats både tid och kompetens för en sådan utvärdering och att underlagsmaterialet för en sådan bedömning är högst varierande. Det krävs dessutom olika sorters kompetens för olika slags gröna arv. De berörda fastigheterna innehåller allt från trädgårdsväxter och hävdgynnad flora till skogs- och fjällandskap. Också inom dessa fall

FIGUR 6.. Sandvikens fiskeläge i Ångermanland har anor från 1600-talet och brukades för yrkesfiske in på 1940-talet. Bebyggelsen härrör i stor utsträckning från 1700-talets senare del. Fiskeläget är ett uttryck för fjärrfiskets organisation och den statlig merkantilism. Det är också ett exempel på vardaglig bebyggelse med stort kulturhistoriskt värde i en landsdel som är svagt representerad i utrednings underlag.

kan en fördjupad utvärdering medföra att det är motiverat att på sikt justera det nu föreslagna urvalet. De anvisade kriterierna och urvalsmodellen är heller inte fullt förenlig med en bedömningsgrund som utgår från gröna kulturhistoriska värden.

Trots dessa svårigheter visade utvärderingen att det fastighetsbestånd som låg till grund för urvalet representerar stora kulturhistoriska värden och att det är motiverat att merparten av de utvärderade fastigheterna ska ingå i den föreslagna kulturhistoriska portföljen. När fastigheterna sattes in i berättelsernas sammanhang framträdde nya historiska och kulturella dimensioner, som kan ligga till grund för det fortsatta arbetet med att förtydliga och levandegöra dem som kulturarv. Samtidigt måste det poängteras att flera av de fastigheter som "valdes bort" otvetydigt representerar stora kulturhistoriska värden.

Vad händer med de fastigheter som valts bort?

Av de dryga 550 fastigheter som ingick i utredningens underlag ansågs omkring 60 fastigheter inte vara nödvändiga att föra till den kulturhistoriska portföljen. Många av dessa fastigheter representerar stora kulturhistoriska värden och så länge de behålls i statlig ägo kommer de att behålla sitt skydd. Staten kan även i fortsättningen komma att äga många av dessa fastigheter, men av andra skäl än att de ingår i den kulturhistoriska portföljen. Så länge vi har den nuvarande länsindelningen kommer sannolikt exempelvis landshövdingeresidensen att behållas i statens ägo. Det finns också fastigheter som inte kan säljas, därför att de kommit i statlig ägo som donationer eller därför att de tillhör den kungliga dispositionsrätten. Men i några fall kan det bli aktuellt att staten väljer att avyttra fastigheter.

Kulturminneslagens bestämmelser för fornminnen gäller oavsett vem som äger en fastighet. Det krävs en beredskap att överföra byggnader med skydd enligt förordningen om statliga byggnadsminnen till skydd enligt Kulturminneslagen, vilket är det skydd som gäller för byggnadsminnen som ägs av övriga ägarkategorier. Sådana överföringar har ägt rum tidigare, men innebär att resurser måste tas i anspråk på regional myndighetsnivå. Slutligen krävs det att det anslag för kulturmiljö-

vård som Riksantikvarieämbetet fördelar höjs för att möta de ökade anspråk på ekonomiskt stöd för vård som blir en följd av sådana avyttringar.¹¹ Även att skydda byggnadsminnen enligt Kulturminneslagen innebär ett statligt åtagande genom att det är en markering av ett nationellt intresse. Staten kommer alltså även i framtiden att behöva ta ett ansvar för dessa kulturhistoriskt intressanta fastigheter.

Hur ska den kulturhistoriska portföljen förvaltas?

Förvaltningen av de kulturfastigheter som utredningen föreslår ska bli kvar i statligt ägande kan ske mer effektivt om de samlas i en organisation som har den kompetens och de resurser som behövs. Den bedömning som Statens fastighetsverk redovisar i rapporten är att verket på ett bra sätt skulle kunna klara av att hantera ett utökat fastighetsbestånd. Verket framhåller att det har ett väl fungerande verksamhetssystem, genomtänkta processer för kulturhistorisk kvalitetssäkring och medarbetare med hög kompetens. Organisationen är till stor del representerad i de delar av Sverige där de eventuellt tillkommande fastigheterna finns. Viss kompetens behöver kompletteras och de personella resurserna måste ökas i proportion till portföljens storlek och komplexitet.

Statens fastighetsverk framhåller att verkets uppdrag måste relateras till samhällsnyttan. Det ska framgå att det är en samhällsangelägenhet att säkerställa ett berikande kulturarvsutbud genom att bevara, skydda och göra kulturarvet tillgängligt för svenska folket och besökare från andra länder. Hur ett resultatkrav för samhällsnyttan ska kunna utformas bör utredas vidare, anser verket.

Statens fastighetsverks nuvarande indelning av beståndet i hyres- och bidragsfastigheter innebär att hyresfastigheterna bär sina egna kostnader genom hyresintäkter medan bidragsfastigheterna är anslagsfinansierade. Den största svårigheten vid förvaltning av bidragsfastigheterna är bristen på ekonomiska resurser. De höga kraven som ställs på vården av detta speciella fastighetsbestånd står inte i proportion till anslagsfördelningen.

För bidragsfastigheterna finns behov av ökad flexibilitet och långsiktighet i hanteringen av resurser. Flexibiliteten kan till exempel bestå av ett ökat

anslagssparande eller en möjlighet att använda överskott från hyresfastigheterna till utveckling av och/eller extraordinära underhållsåtgärder på bidadragsfastigheter. Långsiktighet är nödvändig både för underhållsarbeten som löper över flera år och för möjligheten att utveckla en samverkan med andra aktörer. Flexibilitet i form av differentierade bevarandenivåer och målsättningar för levandegörande är en förutsättning för en mer målinriktad och kostnadseffektiv förvaltning. De av Riksantikvarieämbetet föreslagna bevarandenivåerna bör därför utredas vidare i dialog mellan Riksantikvarieämbetet och Statens fastighetsverk.

Vad kostar kulturarvets vård

Att vårda och förvalta kulturfastigheter ställer höga krav på kompetens, personella resurser, verksamhetssystem och arbetssätt. Många gånger måste särskilda material och metoder tillämpas. Statens fastighetsverk beräknar att underskottet för enbart den del av den föreslagna kulturhistoriska portföljen som verket i dag förvaltar årligen uppgår till 400 miljoner kronor. De övriga myndigheterna har också redovisat sina beräknade underskott, men beräkningsgrunderna är olika inom de olika myndigheterna och generellt sett avser de endast vidmakthållande. Riksantikvarieämbetet har dock

påtalat att ett engångsbelopp om 28 miljoner skulle behövas för att avhjälpa kända brister inom det fastighetsbestånd som ämbetet förvaltar idag.

En temporär ökning av anslaget kan vara mycket betydelsefull och en möjlighet att åtgärda delar av ett ackumulerat underhållsbehov. Men det är viktigt att hitta en långsiktig lösning som säkerställer att ackumulerat underhållsbehov inte uppstår. Utan tillräckliga resurser nås slutligen en gräns när förfallet accelererar och oersättliga värden går förlorade. Därför påpekar verket att det finns en risk att ett "underhållsberg" byggs upp. Att åtgärda ett eftersatt underhåll kan bli mycket mer kostsamt än om vården av fastigheterna håller jämna steg med behoven.

För att dessutom levandegöra natur- och kulturvärden krävs ytterligare resurser. Statens fastighetsverk har bedömt kostnaderna för att utveckla ett 20-tal stora besöksmål, befintliga eller potentiella, till 30 miljoner kronor. En stor del av intäkterna tillfaller entreprenörer eller hyresgäster i fastigheten och aktörer i närområdet. Statens fastighetsverks ekonomiska åtagande för levandegörande av natur- och kulturvärden i besöksmålen förutsätter ett långsiktigt lokalt eller regionalt ansvarstagande, både för ekonomin och för verksamheten. Kulturhistoriskt intressanta besöksmål kan betraktas som en kulturell infrastruktur. Om stat-

FIGUR 7. Varbergs fästning. Militär historia är förhållandevis väl representerad i den föreslagna kulturhistoriska portföljen. De fastigheter som föreslagits ingå i den kulturhistoriska portföljen representerar en lång kontinuitet från forntid till kalla krigets slut. Foto Bengt Nordgren, SFV

liga resurser satsas på fastigheter med god utvecklingspotential kan dessa bilda basen för entreprenörskap och bidra till att stimulera såväl inhemsk turism som att locka besökare från utlandet. På så sätt kan besöksmålen bidra till samhällsnyttan genom att skapa nya arbetstillfällen med åtföljande lokala, regionala och statliga skatteintäkter och i många fall en för mindre orter oersättlig grund för kulturell och ekonomiskt hållbar utveckling.

Vad händer nu?

Vad som kommer att hända i den närmaste framtiden är oklart. Det finns ännu inget besked om när ett beslut kan väntas. I utredningen pekas på en rad områden där ytterligare övervägande bör göras. På flera områden finns behov av kompletterande utredningar om frågeställningarna ska kunna besvaras på ett mer fullödigt vis. Det finns indikationer på att regeringen kommer att hantera det föreslagna urvalet, förvaltningsmodellen och kostnadsberäkningarna genom att integrera resultatet i en mer omfattande utredning om den totala statliga fastighetsportföljen. Sannolikt kommer en utvärdering av modellen och kriterierna att göras. Den genomförda urvalsprocessen kan betraktas som ett pilotförsök för dessa.

Och vad är önskvärt i framtiden?

Vi måste räkna med att synen på vad som räknas som kulturhistoriskt värdefullt förändras i framtiden. Det måste därför finnas beredskap inför framtida kompletteringar och revideringar av den nu föreslagna portföljen. Redan i dag är det uppenbart att det finns brister när det gäller urvalet av statliga byggnadsminnen och vad dessa representerar.

I samband med att *Förordningen om statliga byggnadsminnen* år 1988 ersatte 1920 års *Kungörelse* försvann det konstnärliga kriteriet. Kungörelsen hade en lydelse som möjliggjorde att byggnadsverk som vid tiden för de första statliga byggnadsminnenas tillkomst var förhållandevis nybyggda kom att ingå bland de statliga byggnadsminnena på grund av att de ansågs ha stort arkitektoniskt och konstnärligt värde. Ett sådant kriterium har också saknats i utredningens urvalsmodell. Anmärkningsvärt är också att det befintliga beståndet av statliga byggnadsminnen är ålderdomligt och varken speg-

FIGUR 8. Utmelandsmonumentet i Mora kommun är ett uttryck för det stora intresse som Gustav Vasa rönt i den svenska historieskrivningen, men också för ett 1800-talets historiebruk, ämbetsstruktur och turismhistoria. Foto Dick Norberg, SFV.

lar de senaste 150 årens historiska, den kulturhistoriska eller den byggnads- och arkitekturhistoriska utveckling på ett fullödigt sätt. Det krävs att vi tänker om kring det fysiska kulturarvet för att möta framtiden, men utan att förkasta den bas som gårdagens och dagens synsätt och kunskaper ger.

En kvarleva från ett äldre synsätt, som det däremot vore värdefullt att få bukt med, är det frimärkstänkande som är utmärkande för det nuvarande beståndet av statliga byggnadsminnen. I många fall är endast delar av miljöer skyddade. I en del fall beror det naturligtvis på att ägarbilderna är splittrade, men särskilt beträffande militära anläggningar är det uppenbart att det är befästningar och andra spektakulära objekt som försetts med byggandsminnesskydd, medan helhetsmiljön inte omfattas. Så är fallet i så viktiga miljöer som Boden, där de centrala fästningsverken och några byggnader med speciella funktioner är skyddade. Varken Kalixlinjen eller kasernområdena är däre-

FIGUR 9. *Intendenturområdet i Boden utgör tillsammans med kommandanhuset, ballonghallen, tygstationen i Trångfors och de centrala fästningsverken statliga byggnadsminnen. Däremot ingår inte kasernområdena, andra servicebyggnader och den vittomfattande Kalixlinjen i byggnadsminnet. Foto Ingela Andersson FortF.*

mot byggnadsminnen. Samma förhållande råder vid Karlsborgskomplexet. På sikt kan det bli svårt att spegla anläggningarnas hela historia. Dessutom minskar möjligheten att illustrera kriterier som gender, generation och klass i dessa anläggningar som slentrianmässigt ofta betraktas som typiskt manliga miljöer. Det har funnits både kvinnor och barn i olika sociala situationer inom dessa anläggningar. Den sociala och hierarkiska ordningen i miljön är med andra ord svår att illustrera om utgångspunkten endas tas i dagens urval av statliga byggnadsminnen.

Ambitionen med den föreslagna modellen har varit att göra ett urval av fastigheter som är intressant och relevant för så stor del av dem som idag bor och verkar i Sverige som möjligt. En begränsning i detta avseende är den betoning på statlig verksamhet som det utvärderade beståndet i sig självt medfört, men som också ingick som en förutsättning i den anvisade metoden. I urvals-

processen har det uppmärksammats att det är svårt att tillgodose representativitetskriterierna etnicitet och gender. Till och med grupper som ur ett geografiskt perspektiv tillhör våra äldsta befolkningsgrupper är underrepresenterade. Vidare krävs en utvecklad kunskapsförsörjning för att tydligare illustrera sådana aspekter av vår historia som representativitetskriterierna indikerar. Det finns all anledning att reflektera över om det är rimligt att statens kulturhistoriska fastighetsportfölj enbart ska illustrera berättelser om som kan relateras till den statligt relaterade offentligheten eller om det kan betraktas som en samhällsnytta att också andra berättelser inlemmas, så att fler gruppers historia kan presenteras genom det statligt ägda beståndet. Det kan finnas andra skäl till att staten bör ta ansvaret för enskilda fastigheters bevarande.

Den nu föreslagna kulturhistoriska portföljen som staten bör förvalta ska ses i ett större sam-

manhang av fysiska uttryck för historiska skeenden och vår kulturhistoria. Utredningens resultat visar att det är önskvärt att vårt materiella kulturarv, åtminstone de delar som vårdas med ofentliga medel, utvärderas med utgångspunkt från vad det kan berätta som ett komplement till traditionella värderingsmodeller. Då kan också mångfalden av berättelser bli större och hittills ringa uppmärksammade grupperas kulturarv lyftas fram. Det kommer sannolikt kräva en komplettering av kriterierna för urval i förhållande till den nu tillämpade metoden och att kulturarvssektorn tar ett mer aktivt ansvar för att hålla urvalet aktuellt. Det kräver i sin tur att ökade resurser ställs till förfo-
gande för kulturarvets vård.

Den kulturhistoriska portföljen – en samhällelig resurs i samtid och framtid

Utgångspunkten för att skapa en statligt ägd och förvaltnad kulturhistorisk portfölj är att det är en samhällelig nytta att vårda och säkra tillgången till ett gemensamt kulturarv. En viktig slutsats är att det måste finnas en tydligare koppling mellan denna samhällsnytta och det uppdrag som den förvaltande myndigheten ges. Om en sådan koppling saknas kan vården av det fysiska kulturarvet lätt ses som en belastning för samhället. För att vinna acceptans för att staten vårdar en fastighetsportfölj av historiska och kulturhistoriska skäl måste kulturarvet betraktas som en tillgång och som en resurs i en hållbar utveckling. Det är där-

med viktigt att det fysiska kulturarvet är begripligt och tillgängligt, i en vidare bemärkelse. Det ska presenteras så att det känns betydelsefullt för så många som möjligt idag och urvalet ska vara representativt för samhällets utveckling. Urvalet måste också kunna vara flexibelt i förhållande till framtida förändringar i synen på vad som är kulturhistoriskt värdefullt och kunna anpassas till förändringar i kulturpolitiska mål. Kulturarvets vård är inte bara en angelägenhet i samtiden, det är också ett ansvar för framtiden.

Ulrika Bergström är arkitekt SAR/MSA och kulturarvsschef tillika ställföreträdande generaldirektör på Statens fastighetsverk. Hon är utbildad i Arkitektur vid Kungliga tekniska högskolan i Stockholm samt i restaurering vid Konstakademiet i Köpenhamn och Kungliga Konsthögskolan i Stockholm.

Statens Fastighetsverk
Box 2263, 103 16 Stockholm
ulrika.bergstrom@sfv.se

Mia Geijer är Fil Dr i arkitekturhistoria med inriktning på restaurering och kulturarvsförvaltning. Hon är utbildad som bebyggelseantikvarie vid Göteborgs universitet och vidareutbildning i restaurering och byggnadsvård vid CTH, KKH och KTH. Geijer är yrkesverksam som antikvarie vid länsstyrelsen i Örebro län.

Länsstyrelsen i Örebro
Kulturmiljövård 701 86 Örebro
mia.geijer@lansstyrelsen.se

Noter

1. Statens Fastighetsverk, *Kulturfastighetsutredningen*, Del 1-3, 2009-02-20, Dnr 231-1967/98.
2. Beträffande jämförbara debatter på internationell grund, se exempelvis Kåring, 1992 och Jokilehto, 1999. Inom det privatägda byggnadsbeståndet tog denna utveckling ännu längre tid. Först med 1943 års lag om skydd för kulturhistoriskt märkliga byggnader kunde byggnader som inte ägdes av staten skyddas. Angående äldre kulturminnesvård se exempelvis, Westlund 1946, s. 321ff. och Jansson, 1974, s. 9ff.
3. Geijer 2004 och Wetterberg 1992.
4. Geijer 2004, s. 66f.
5. Statens fastighetsverk 2005.
6. Geijer 2004. Se även *Kulturfastighetsutredningen*, bilaga "Bakgrunden till den statligt organiserade byggnadsminnesvården".
7. Se exempelvis Nordin och Unnerbäck 1995 samt Unnerbäck 2002.
8. Geijer 2007 och SFV 2009, s. 18.
9. Riksantikvarieämbetet 2008-06-30, Dnr 101-2002-2008
10. Gruppen har bestått av Ulf Fransson, Mia Geijer, Cathrine Mellander, Marie Svedin och Johan Örn. I ett tidigt skede ingick också Håkan Forsell i arbetsgruppen.
11. Anslag 7:2, bidrag till kulturmiljövård.

Käll- och litteraturförteckning

- Geijer, Mia, 2004, *Ett nationellt kulturarv*.
Jansson, Sverker, 1974, *Kulturvård och samhällsbildning*.
Jokilehto, Jukka, 1999, *A history of architectural conservation*.
Kåring, Göran, 1992, *När medeltidens sol gått ned*.
Nordin, Erik och Unnerbäck, Axel: "Kulturhistoriskt värde", *Kulturmiljövård* 1995:1–2.
Riksantikvarieämbetet, 2008, *Redovisning av uppdraget att se över nuvarande kriterier för vilka kulturfastigheter som staten ska äga och förvalta*, dnr 101-2002-2008.
SFS 1920:744–746, *Kungl. Maj:ts kungörelse med föreskrifter rörande det offentliga byggnadsväsendet...*
Statens fastighetsverk, 2009, *Kulturfastighetsutredningen, del 1–2 samt bilagor*, dnr 231-1967/08.
Wetterberg, Ola, 1992, *Monument och miljö*.
Westlund, Per Olof, 1946, "Byggnadsminnen", *Ad patriam Illustrandam*.
Unnerbäck, Axel, 2002, *Kulturhistorisk värdering av bebyggelse*.

The report of the Heritage Properties Commission – can a heritage be chosen?

by *Ulrika Bergström & Mia Geijer*

Summary

In the spring of 2008 the National Heritage Board and the National Property Board were given a commission which amounted to selecting properties to be owned and managed in future by the State for heritage-related reasons. The National Heritage Board's remit included defining new criteria on which to base the selection. The National Property Board for its part was to present costing estimates for the proposed heritage portfolio, estimate the cost of increased activation of the cultural and natural heritage, and propose a model for future management.

The remit threw many issues concerning the physical cultural heritage into sharp relief. Can a heritage be chosen? What history is the State to recount through the historic buildings it owns and

manages? Do the currently state-owned historic buildings embody such a history? How does the state-owned material cultural heritage relate to Sweden's cultural heritage as a whole? Can the state guarantee the existence of preparedness and financial resources for the continued care of the properties of historic interest which could not be added to the heritage portfolio when the selection method was applied?

This article presents the background and outcomes of the inquiry and goes on to discuss some of the issues which arose when the required method of selection was put into effect. Perhaps the most important outcome of the inquiry is the actual existence of a selection which can be discussed in a democratic debate.

Keywords:

Cultural heritage, Preservation, Cultural management, Cultural properties, Heritage portfolio